

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Камю А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде // Сумерки богов. – М.:Изд-во полит. лит-ры, 1989.

ТҮЙІН

XX ғасырдың философиясының басымды бағыттарының бірі жеке бостандық пен жауапкершілікті, адами болмыстық проблеманың өзекті тақырыбы белгілеген экзистенциализм болып табылады. Бұл мақалада А.Камюдің философиясының негізі болып табылатын «абсурд» деген түсінік қарастырылады.

RESUME

Existentialism is (regarded as) one of the influential tendencies of modern philosophy which focused its attention on the problems of human existence. This article is devoted to analysis of the concept “nonsense” that is central in philosophy A.Kamu.

УДК 821.512.122

Т. Х. Рыскалиев, философия ғылымдарының докторы, профессор
Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ҒҰМАР ҚАРАШ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ ТӘЛІМГЕРЛІК МАҒЫНАСЫ

Аннотация

Мақалада көрнекті ақын, ағартушы, терең ойшыл Ғұмар Қараштың өлеңдері мен қара сөздеріндегі философиялық, тәлім- тәрбиелік ойлар жан-жақты талданады.

***Түйін сөздер:** Ғұмар Қараш, ақын, ағартушы, ойшыл, өлеңдер, философиялық, тәлім-тәрбиелік мағынасы.*

Мен Ғұмар Қарашты оқырманға, соның ішінде жастарға қалай таныстырсам екен деп ойландым. Көрнекті ақындығына ешкім таласа қоймас деп ойлаймын. Оның өлеңдерін, толғауларын оқи отырып, көркемдігі, мағынасы, формасы, сөз саптауы жағынан Ғұмар Қараш Ыбырай, Абай, Шәкәрімдердің қатарында тұратын ақын ғой деген ойға келесің. Мәселе біреуді көтермелеп, біреуді төмендетуде емес. Абайдың қазақтың бас ақыны екендігіне ешкім шүбә келтірмес. Менің айтайын дегенім – Абай жалғыз емес, Абайдан тәлім алып, жолын қуған, бар өнерін халқына қызмет етуге арнаған басқа ақындарымыз да бар. Солардың бірі – Ғұмар Қараш.

Кез келген өлеңін мысал етіп алуға болады.

Сөйлейін бала жайын артығырақ,
Тыңдаушым, жалықпасаң салшы құлақ!
Қадірсіз біздің елде бір бала жоқ,
Шетінен «айналайын», бәрі «шырақ».
Әр жерде шөпілдесіп сүйер бала,
Жас келін бәрімізден басымырақ.
Білмеймін жас басынан неге мұнша,
Балаға басқалардан асығырақ.
Ұятты онсыз келін болсадағы
Келгенде осы араға ашығырақ.
Қай кісі жек көреді балашығын
Жүре тұр, жас жандарым, қашығырақ.
Ер жетер, бала тентек болар, кетер,
Со күнде «қарак», «шырақ» қалар жырақ.

«Тәңірден бала сұрадым, әке берді»
 Дегенді талай шалды біздің құлақ.
 Баланы баста үйрету – жақсы үйрету,
 Әркімнің өз басына міндет, шырақ.
 Өзіңе міндет істі адақылмай,
 Тәңірді жазғыруың жолсызырақ.

Лек-легімен ағылып-төгіліп жатқан жыр жолдары. Бала тәрбиесі туралы кім айтпады дейсіз. Бірақ бұл ақынымыздың сөздері өзгешелеу, өтімдірек, тілге жеңіл, жүрекке жылы тиіп тұрғаны. Баланы жақсы көріп, мәпелеп, түзететін, қақпайлайтын сәтін өткізіп алып, өкінгендер аз ба? Жаман ғадет жұғысқақ болып келеді. «Жақсы көрсең балаңды, аяушылық жасама» деген сөз содан шыққан.

Ғ.Қарашта жай ақылгөйсу, жалаң дидактика атымен жоқ. Ол не айтса да өмірмен байланыстырып, әр түрлі мысалдар арқылы санаңа жеткізіп айтады.

Ғ.Қараштың «Ұят» деген өлеңін бүгін де жиі-жиі айтып жүрсек артық болмас еді. Айналада ұятсыздық белең алып барады. Ұятсыздық – мәдениетсіздіктің тұрпайы түрі. Шәкәрім «Үш анық» деген философиялық туындысында ұятты – ұжданды біліммен, дінмен қатар қояды. Адамның адамшылығын ар-ұятымен өлшеуге болады дейді.

Тұрады ұят тұрған жерде иман
 Әдебі пайғамбардың бұған илан.
 Өртүрлі бұзықтықтан адамзатты
 Тек жалғыз бұ дүниеде ұят тиған.
 Ұятсыз маған десе патша болсын,
 Адамдық еш заты жоқ бойға жиған.

.....
 Дүниеде не жаман зат түгелімен
 Келеді бәрі бірдей ұятсыздан.
 Өртүрлі бұзықтықтың бар кесірі
 Ұятсыз кесіріне жетпейді сан.
 «Түзелдім» десе жауыз нансаңыз нан,
 Нанбаңыз ұятсызға берсе де жан.
 Құдайым өзі сақтап тап болмағай
 Отына ұятсыздың еш мұсылман.
 Дүниеден ұятсыздық көтерілсе,
 Тазарар еді сонда бүтін жиһан.

Бұл арада ақын ұятсыздық жойылар болса адам әлемі тазарар еді дегенді білдіріп тұр.

Ар-ұятқа баланы сәби кезінен үйретіп, тәрбиелеу керек. Ұяттың жайын жастайынан білмеген бала есейгесін неше түрлі бұзықтыққа ойланбай-ақ бара салады. Ұят болмаса, иман болмаса, бәрі де болуы мүмкін.

Ұят сияқты **жігер** де адамға тәрбиелеумен, түсінікпен қонатын қасиет. Жігерлікке де адамды жастайынан тәрбиелеу керек. Ерік-жігер туралы, жігердің тіршіліктегі рөлі туралы философияда тұңғыш рет Шопенгауэр жазған болатын. Адам бәріне де жігер арқылы жетеді – дейді неміс философы. Адам қаншама ақылды, білімді, дарынды болса да, егер онда ерік-жігер болмаса, түк те бітіре алмайды. Ерік-жігер – лайықты өмір сүрудің кепілі.

Жігер туралы Ғ.Қараш та жеткізе жазып кеткен.

Жігіттер, жалқау болма, жігерлі бол,
 Жігітке еткен жігер ашықты жол.
 Табарсың қылсаң талап жігер тұтып,
 Жауады талаптыға әр уақыт нұр.
 Таңдап ал! Бір өнерді өзің біліп,
 Айрылма дайым соның артында бол!
 Кешірма ғұмырыңды бос жүріске,
 Тыңдар деп, жігіт, саған айтқаным сол.
 Қолданып бір өнерді берік тұтсаң,
 Тарылмас күндіз риздық жетісер мол.
 Бұ дүние жігер, талап дүниесі,

Жалқаулық құрбыларым еместі қол.
Жасында жалқау болып босқа қалған,
Сазайын кәрілікте тартады ол.

Өнер деген – киелі нәрсе. Кез келгеннің бойына біте бермейді. Басыңа өнер қонса, оны бапта, жетілдір, шыңына жеткіз. Абайдың «Өнерпаз болсаң, арқалан» дейтіні сол.

Философияда «рефлексия» деген ұғым бар: адамның өзін өзі танып, болмысына, іс-қимылына, өткен өміріне ойлы көзбен қарап, өзіне өзі есеп беретін шағын бейнелейді. Адам дүниеге тектен тек келмейді. Әркімнің өзіне тән, өзіне лайық атқаратын қызметі (миссиясы) болады. Біреу мұны біледі, біреу білмейді, қалай болса солай өмір сүре береді. Адам күніне бір, аптасына бір өзіне өзі есеп беріп, «қалай өмір сүріп жүрмін?» деп өзінен өзі сұрауы керек. Естіліктің көрінісі осы.

Ғұмар Қараштың бір өлеңі «Есеп бер» деп аталады.

Өксиді көңіл шіркін ауық-ауық,
Кешегі өткен күнді құрып сауық.

Қадірі озған күннің енді өтеді,
Кеткен соң мәңгілікке бастан ауып.
Қан тамып қылышыңнан тұрған шақта
Бір нәрсе бітірдің бе жолын тауып?

Болған іс жасырғанмен жабылмайды,
Жасыру есеп болып табылмайды.
Есебін еткеніңнің дұрыс берсең,
Орынсыз ешкім саған қағылмайды.

Бұлаңдап болар күнің бос өткізсең,
Жақсы атақ есейген соң тағылмайды.
Жас күнде не де болса талпынып қал,
Шам-шырақ бұдан былай жағылмайды.

Өксір ме көңіл байғұс өткен күнді,
Келмеске қайта айналып кеткен күнді.
Ойламай алды-артыңды көзің жұмып,
Ойыңа келген істі еткен күнді.
Еш пайда сағынудан табылмайды,
Болары болып өтіп біткен күнді.
Көз жібер, қайғысын же, қара болжап,
Ілгері келеді деп күткен күнді.
Жұмыс ет жұртың үшін бос өткізбе,
Сағаты соғып келіп жеткен күнді.
Білгенге есеп етіп уақыт алтын
Алтын мен айыра көр мыстың парқын.
Жұмсасаң мыс орнына алтыныңды
Сөзім жоқ саған айтар енді жарқын.

Ақынның әр нәрсенің байыбын танып, түсіне білгеніне таң қаласың. Адамның ойшылдығын, тереңдігін өз басым түсінігінен байқауға тырысамын. Қазақ ақындарының, бишешендерінің, Шоқанның, Абайдың, Ғұмар Қараштың ойшыл ретіндегі ерекшелігі осы нәзік, терең түсінігінде. Адам баласы екі нәрсенің қадірін білмей өтеді екен: уақыттың және денсаулықтың. Қашанда өткізіп алып өкініп жатады. «Алтын уақыт» деп Ғұмар ақын текке айтып тұрған жоқ.

Қазақ ойшылдарының, ағартушыларымыздың – Шоқанның, Ыбырайдың, Абайдың, Ғұмар Қараштың – жиі-жиі оралып сөз қылатыны – елді жайлап алған **надандық**. Бұл – кешірімді кемшілік емес. Сократтың пікірінше, «Ең пайдалы нәрсе – білім, ең зиянды нәрсе –

надандық». Адамның надан болуға хақы жоқ. Надандықтың салдары – немқұрайдылық. Бұлардың салдарынан дүниеде талай сұмдықтар болып жатады.

Қазақ ойшылдары надандық деп сауатсыздықты сөз қылмайды, түсініктің, естіліктің кемдігін, жақсы мен жаманды, шындық пен жалғанды айыра алмайтын парықсыздықты айтады. Мұндай надандық Құдай беріп тұрған біздің заманымызда да жиі кездеседі.

Ғұмар Қараш «Надандық» деген өлеңінде бұл пәленің мән-жайын терең ашып көрсетеді.

Надандық келген жерден білінеді,
Сөз айтсаң жауап таппай мүдіреді.
Күнәлі еместігін мойына алып,
Бәлеге өз сөзінен ілінеді.
Ғақыл сөз үгіт етіп айта қалсаң,
Қорағаш алып қарсы жүгіреді.
«Жүр бері адам етем - десең – сені»
Аяғын еш баспайды кідіреді.
«Барма олай, алдыңда тұр пәле» дейсің,
Ұмтылып соған барып сүрінеді.
Жақсы іске сүле болып жүрсе дағы,
Келгенде жамандыққа тіріледі.
Сүйкімсіз надан адам қайда барса,
Хош алмай әрбір жерден сүрінеді.
Жалпылдап еш қалмайды жаман жерден,
Ішкі ішіп болса жиын бүлінеді.
Келтіріп әр нәрсені орынына
Бір қылған ішкі ішпегі міні ме еді.
«Бұның не, лайық емес, таста» десең,
Себептеп өтірікті сіміреді.

Міне, ақынның кез келген өлеңін мысал етіп, Ғұмар Қараш туындыларындағы даналықты, түсінікті, әдеби көркемдікті көз алдымызға келтіргендей болдық.

Менің ойымша, Ғұмар Қараш қазақ мәдениетінде тасада қалып, лайықты бағасын ала алмаған ойшылдардың бірі. Оның халқымызға, әсіресе, жастарға бергенінен берері әліде көп. Тек оған қайта оралуымыз керек. Оның өшпес мұрасын ғылыми, әдеби, философиялық талқыға салып, әрбір өлеңін, әңгімелерін, өзі жазғандай, «пәлсапалық ой – толғамдарын» саралап, ой елегінен өткізуіміз керек. Сонда біз әлі де маңызын жоймаған, қазір де басшылыққа алуға болатын ақыл-кеңестерге тап боламыз. Қазақ деген қандай халық болған? Қалай өмір сүрген? Хандары, билері, қыз-жігіттері қандай еді? Кейін бодандыққа тап болып, қандай күйге түсті? Қазір біз егемен ел болып, өсіп-өніп, өрлеп келе жатқанда бұрынғы болмысымызды да еске түсіріп, байыптасақ жөн болады. Сол үшін де біз Ғұмар Қарашқа қайтадан жүгінеміз.

Бар еді қазағымда оңған заман,
Басына бақыт құсы қонған заман.
Мал бағып, шаруа істеп, босқа жүрмей,
Төрт түлік бірдей бітіп толған заман.
Үлкеннің кішілері сөзін тыңдап,
Бойсұнып төзім тұта тұрған заман.
Көңілі жай, дәулеті сай ол заманда
Толықсып қазақ қазақ болған заман.
Хан ғадыл, билер тура, байлар момын,
Уызында жарып бала тойған заман.
Бейілді жомарт байлар, ашық жүзбен
Ту бие қонағына сойған заман...

«Заман жайынан» деген өлеңінде Ғұмар Қараш өткен заманды тағы да көз алдымызға келтіреді:

Атаңа сенің қазақ-ай,
Бар еді-ау болған күндерің,
Көп еді дәурен сүргенің.

Кеңшілікті, тарлықты
Дәулет пенен бейнетті
Талай бастан кешіріп
Өз көзіңмен көргенің.
Еділ, Жайық суынан
Жем, Сағыздың бойынан
Қысырақтап жаз жайлап,
Көше, қона жүргенің.
Алатаудан өткенше
Ыссы көлге жеткенше
Кіндік кесіп, кір жуып,
Мекен еткен жерлерің.

.....
Сол дәулетті шағыңда
Қиянға талай сермедің.
Күндердің күні болғанда
Мұндай да болам дер ме едің?

Көптеген ойшылдар сияқты ҒұмарҚараш та өз заманына, XX ғасырдың басындағы халқының тұрмысына көңілі толмайды. Бодан болудың кесірі қазақтың өзін өзі билей алмауында ғана емес, жігері жасып, қалай болса солай өмір сүруінде, ар-намысын, абыройын ойлап, қам жемеуінде.

Бұл халықтың бүгінде
Алтынды тақты ханы жоқ,
Хансыз елдің сәні жоқ,
Қазысы жоқ, биі жоқ
Бисіз елдің күйі жоқ.
Батыры жоқ, байы жоқ,
Дәулетсіз жұрттың жайы жоқ.

.....
Жігер, қайрат тағы жоқ,
Жігерсіздің бағы жоқ.
Адалдық, ақтық бұ да жоқ,
Санасыздар көңілі шат
Бұл күйінде өзі тоқ.
Бәрін айт та, бірін айт
Өнер менен білім жоқ,
Білімсіз қазақ, күнің жоқ.
Күн көретін түрің жоқ.

Кейбіреулер ойлауы мүмкін: бұл сөздердің бүгінгі күнге қатысы бар ма, ханның, бидің, батырдың, байдың заманы өтті ғой деп. Өсте де олай емес. Шартты мағынасында халқымыз Абылайдай көреген ханға, әз Төледей тура биге, Атымтайдай жомарт байға, елін, жерін қорғай білетін Сырымдай батырларға бүгін де мұқтаж. Құдайға шүкір, Елбасымыз ел үмітін бүгін де ақтап келеді.

Ғұмар Қараш 1917 жылғы ақпан және қазан төңкерісіне, сол кезде құрылған «Алаш» партиясына үмітпен қарайды. Төңкерістер қазақ халқын ұйқыдан оятар, көзін ашар деп ойлайды. «Көреміз бе?», «Келер ме екен?», «Алаш азаматтарына» деген өлеңдері осы сарында жазылған. Үзінділер келтірейін.

.....
Алдын-артын мейлінше байқап алып,
Төңіректе не бар, не жоқ көзін салып.
Өз тізгінін қазақ ұлы өзіне алып,
Өз алдына жұрт болғанын көреміз бе?
Жас буынға жаңа таза білім беріп,
Надандықты терең қазып жерге көміп,
Қазақ-тағы өз күнін өзі көріп,

Өз алдына ел болғанын көреміз бе?
.....

Талас қойып ынтымаққа кіргендігін,
Бір жолменен бір бағытқа жүргендігін,
Дос-дұшпаны кім екенін білгендігін,
Тірлікте көзімізбен көреміз бе?
.....

Өз жеріне шыққан кенді өзі алғанын,
Әдемілеп айқыш-ұйқыш жол салғанын,
Еуропаның өнерінен үлгі алғанын,
Тірлікте көзімізбен көреміз бе?
«Алаш» атты орда құрып шалқығанын,
Бақ дәулеті туып өсіп балқығанын,
Әрбір істе қазақ исі аңқығанын,
Тірлікте көзімізбен көреміз бе?

Қазан төңкерісінен кейін жазылған «Алашқа» деген өлеңінде Ғұмар Қараш алаш жұртын бірлікке, ынтымаққа, өнер-білімді меңгеріп, алға ұмтылуға шақырады.

Ау, Алаш, көзінді бүгін ашар күнің!
Қарманып ілгері аяқ басар күнің!
Шығарып бір жеңнен қол, бір жерден сөз,
Адымдап асқар белден асар күнің.

.....
Ау, Алаш, заман жайын білеміз бе?
Құлаққа айтқан сөзді ілеміз бе?
Заманның ыңғайынша ғамал қылып,
Зырлаған желмаяға мінеміз бе?
Өнерлі, білімдінің қылған ісі
Майданда мұны байқап көреміз бе?
.....

Ғұмар Қараш өлеңдері елін, халқын сүйген, бар өмірін, өнерін, білімін халқына қызмет етуге арнаған тұлғаның, зиялының, ойшылдың көзқарасын айқын танытады.

Ғұмар Қарашта поэтикалық туындылармен бірге әңгіме, кара сөздер де бар. Бұларды мен Абайдың «Қарасөздеріне» ұқсатамын.

Дүние де, өмір де, адам да өне бойы өзгеріп отырады. Соған орай адамның ойы да, көзқарасы да өзгереді. «Бұл нәрселер – деп атап көрсетеді Ғұмар Қараш, - болмысқа лайық түсініктер». «Дұрысты бұрыстан айыру, сол туралы түсініктерді ажырата білу – адамзат ойының негізгі міндеті, - деп жазады Ғұмар Қараш алғы сөзінде. – Мен осылар туралы ойларымды бір жүйемен пайымдауды парыз санадым... Мораль, әлеуметтік мәселелер жөніндегі өзімнің пәлсапалық ой-пікірлерімді баяндап отырмын».

Ғұмар Қараштың пайымдауларының философияға, атап айтқанда, даналыққа, түсінікке, яғни философияның негізгі анықтамаларына тікелей қатысы бар. Өзі де оларды «пәлсапалық ой-толғамдар» деп орынды атаған. Мұнда сөз болатын мәселелер: өмір, тағдыр, өмірдегі талас – тартыс, жақсылық – жамандық, шындық – жалған, әр алуан құндылықтар, ар-ұят, оқу, білім, өнер, ғылым, дін, сенім, үміт т.б. туралы болып келеді.

Ғұмар Қараштың өлеңдері мен толғауларында да адамның өміріне, басқа адамдармен қарым-қатынасына, дүниедегі орнына байланысты тақырыптар сөз болады. Атап айтқанда: «Ғаділдік», «Жомарттық», «Батырлық», «Жігер», «Надандық», «Ұят», «Тәкаббарлық», «Өмір», «Көңіл», «Көңілге», «Көңілдің жауабы», «Талап», «Махаббат туралы», «Тағдыр туралы», «Тіршілік мұраты» т.т. Мен бұл арада ақынның өлеңдеріндегі тақырыптарды атап отырмын.

Мұндай тақырыптарды ХХ ғасырдағы батыс философиясы және қазіргі қазақ философиясы экзистенциалдар, ал осы мәселелерге баса көңіл бөлетін философияны экзистенциалдық философия деп атайды.

Мен өз еңбектерімде қазақ философиясының бір анықтамасы ретінде оның осы экзистенциалдық сипатын көрсетіп жүрмін.

ХХ ғасырдағы Батыс философиясында «экзистенциализм» деген беделді бағыт бар.

Кейбір философтар осы кезге дейін экзистенциалдық мәселелер тек Батыс философиясында (Шопенгауэрде, Кьеркегорда, Хайдеггерде, Сартрда, Камюде) сөз болады деп есептеп келеді.

Әрине, олай емес. Экзистенциалдық толғаныстарды біз би-шешендер сөзінен, Асан Қайғы мен Бұқар жыраудан, Махамбет пен зар заман ақындарынан, Абай мен Шәкәрімнен, Мағжан мен Ғұмар Қараштан таба аламыз.

Философияға «экзистенция» деген ұғымды енгізген Серен Кьеркегор. Мағынасы – тіршілік, өмір. Қазақ ойшылдары экзистенция деген ұғымды, әрине, қолданбайды. Бірақ өмірге, тіршілікке байланысты жәйттардың бәрін қарастырады.

Батыста да, қазақ ойлауында да тіршілік дегенде күнделікті күйбің – шүйбіңді, қарапайым күнкөрісті сөз қылмайды. Оның айналасында ешқандай экзистенциалдық проблема жоқ. Тіршілік – экзистенция деп Батыста да, бізде де қиын-қыстау, қысылтаяң шақты, күйзелісті, түңілуді, «болу ма, болмау ма» деп тығырыққа тірелуді айтады. Кьеркегордың негізгі шығармасы «Entweder-Oder» немесе «Или-или» деп аталады. Батыста мұндай жеме-жемге тап болып, шешуші талғам жасайтын сәтті «шекаралық жағдай» деп атайды. Мұндай қысылтаяң шақта, талғам жасауға тура келгенде кімнің кім екені анық білінеді.

Экзистенциалдық философияда сөз болатын мәселелер төңірегінде, айталық: адамның көңіл күйі, өкініші, үрейі, қорқынышы, жалғыздыққа тап болып күйзеліске ұшырауы туралы Ғұмар Қараш өлеңмен де, сөзбен де айтып кеткен.

Үрей дегенде әңгіме нақты біреуден, не бір нәрседен қорқу туралы болып жатқан жоқ. Адам әр нәрсені ойлап мазасызданады, уайым жейді, түңіледі.

Ғұмар Қараш неден қорқады екен?

.....
Асығыс істей салған істен қорқам,
Қандары тасқан қара күштен қорқам.
Дос болып бірге жүріп қастық етіп,
Тысына қайшы келген іштен қорқам.
Көруге бек әдемі болсадағы
Құбылма тез оңатын түстен қорқам.

Мезгілсіз ерте туған таңнан қорқам,
Жауынсыз құр желдеткен шаңнан қорқам.
«Таң туды, мезгіл жетті» деп адасып,
Құрылған қараңғыда заңнан қорқам.
Істері адамдыққа жанаспаған
Жануар – екі аяқты аңнан қорқам.

«Көңіл» деген өлеңін келтірейін.

Бір күнде судай шалқып тасқан көңіл,
Талабы Қап тауынан асқан көңіл.
Құс жетпес қанат қағып ұшқан жігі
Жерлерге жетіп аяқ басқан көңіл.
Іс түссе елге қиын, екі талай
Қиюын тауып, жігін ашқан көңіл.
Болғанда осы мезгіл қажып, талып
Кір шалып, айнасын тат басқан көңіл.
Тарығып басқа түскен жеңіл іске
Алақтап аз нәрседен сасқан көңіл.

Көңіл деген адамға күш беретін, медет болатын тылсым дүние. Жерге аяқ-қолы тисе, күш алып жүре беретін Антейге ұқсап, адам да қысылғанда көңілге арқа сүйеп, тік тұрып кетеді. Көңіл құсымен адам шартарапты кезеді. «Көңіл жетсе, бәрі жетеді» деген дұрыс.

«Көңілге», «Көңілдің жауабы» деген өлеңдерінде Ғұмар Қараш көңілмен сырласады, көңілдің асып тасқан, азып тозған күйін жырға қосады: Неге көңіл бір күйде тұрмайды? Неге ол түрлене береді, нені көксейді? Ақынның көңілмен сырласқаны өзімен өзі сырласқаны, өз өмірінен мағлұмат бергені.

Көңілдің жауабы:

.....
 Ең үлкен тұңғыш ағам **ақыл** еді.
 Біреуі талап дейтін мақұл еді.
 Ақыл, **талап** – екеуі арасында
 Бір тумам **қайрат** деген батыр еді.
 Ең соңғы кенже тумам маған тете,
 Тұрақсыз **бақыт** дейтін пақыр еді.
 Бесеуміз ата-анадан туып едік,
 Бірлікке белді бекем буып едік.
 Ер жеттік, есейген соң жетеміз деп.
 Қашқынды – **нәпсі** деген қуып едік.

Ақыл, талап, қайрат, бақыт, нәпсі – мұның бәрі де - өмірде кездесетін, адамды алға да, артқа да жетелейтін, қатар жүре бермейтін құндылықтар. Қай-қайсысы да адамға жат емес. Қай-қайсысының да шегі бар.

Философияда шама, шек, таразы деген ұғымдар кездеседі. Тең ортаны табу үшін бәрін ақыл таразысына салып өлшеуге тура келеді.

Ғұмар Қараштың «Әділ шеккі» деген өлеңі де философиядан сыр шертеді.

Таразы ешбір қатер сақтамайды,
 Қараны бір уақыт та ақтамайды.
 Салмағың қанша тартса соны айтады,
 Бірді олай, бірді бұлай жақтамайды.
 Бәріңді болғанынша көрсетіп тұр,
 Хан, төре, би екен деп мақтамайды.

.....
 Өлеңмен елдің түрі көрінеді,
 Өлшеніп таразыға ілінеді.
 Дәрігердің шеккісіндей өте сезгіш,
 Кей сөзден нәзік мағына білінеді.
 Өз мінін өзі, бірақ, өлшер жерде,
 Әркім де біразырақ кідіреді.
 Кісінің жайын көргіш болғанменен,
 Келгенде өз басына мүдіреді.
 Шұбырып жұрт өлшеніп шығып жатыр
 Тартқанын неше мысқал кім біледі?

Поэзияны, Абай, Шәкәрім, Ғұмар Қараш сияқты сұңғыла ақындардың өлеңдерін талдап, тарқатып жату қиын да, кейде артығырақ сияқты көрінеді. Әркімнің өз Абайы, өз Мағжаны болғаны, оларды өзінше қабылдап, өзінше түсінгені абзал. Мен де өз ойымды білдіріп жатырмын. Қабылдап, қабылдамау – әркімнің өз еркі.

Ғұмар Қараш өзінің философиялық ойларын «Өмір пәлсапасы» деп атаған еді. Біздің экзистенциалдық философия деп отырғанымыз да осы анықтамаға сай келеді. Сондықтан Ғұмар Қараштың философиясын да экзистенциалдық философия деп атауға болады.

Сөзімнің соңында түйінді ретінде Ғұмар Қараштың «Өмір пәлсапасы» деп аталатын тамаша өлеңін келтірейін.

Мысалы мынау жалған бір жел қайық,
 Қылт етіп қия бассаң кетер тайып.
 Таяныш тұрағы жоқ болғаннан соң,
 Бұлайша мысал етсек болар лайық.
 Таянып тұрақсызға көңіл қойып,
 Жүрмеңіз мәңгілікті жұртқа сайып.
 Тіршілік бес күн небар тиген еншің
 Пайдалан мейліңше қанат жайып.
 Аз еншің, өкінішті жолға шашпа,
 Келуі қайта айналып алмағайып.
 Қалмайды ізі – жолың бұ жиһанда,

Кеткен күн тағдыр суы жуып, шайып.
Нені іздеп келіп едің, қайда кеттің,
Бұл жұмбақ шешуі жоқ таңғажайып.
Анық сол: атқан таңдай әзі ғұмыр
Уақыты бітсе кетер әлі – ақ байып.

Философиялық ойды қара сөзбен жеткізу – қиынның қиыны. Ал оны көркем, терең, поэзия тілінде жеткізу тек Асан Қайғы, Ақтамберді, Бұқар жырау, Майлықожа, Абай, Шәкәрім, Ғұмар Қараш сияқты данышпан ақындардың ғана қолынан келетін қарекет.

Мысалдап, тұспалдап сөйлеу, бейнелі образдар жасау - философиядағы байырғы дәстүр. Бір шумақ өлеңімен Ғұмар Қараш өз ойларының даналығын да, түсінігін де, тәлім-тағылымын да паш етіп тұр.

Ғұмар Қараш ұстаздың, зиялының, ойшылдың миссиясын жете түсінген ақын. Заманның, елдің жайын айта келіп, жастарға аманатын жеткізе отырып, өзінің алдында тұрған парызы туралы былай дейді:

.....
Айтып-айтып кетейін,
Тыңдамаса не етейін?!
Тыңдаусыз қалған сөздері
Дүниеде жалғыз мен емес,
Міндетімді өтейін.

Тағы бір жерде:

Қазағым саған сөзім бұл
Мейлің тыңда, мейлің қой.
Жаны ашып, жанып айтушы
Ол да бір оңай табылмас, - дейді.

Ақынның мына сөздеріне де бүгінгі жастарымыз ден қойса абырой болар еді.

Әй, қазақ, оқы, таста ғапілдігін,
Бұл сөздер айтқан саған жақындығым.
Жақындық жолыменен айттым үгіт,
Айтпадым ішке симай ақындығым.
Жан ашып айтқан сөзді жақсы тыңда,
Жақынның білу тиіс жақындығын.
Бұл заман білік, өнер заманы – ды
Бұрынғы іске аспайды батырлығың.
Өнер тұт, босқа жүрме жалқауланып,
Тілін ал, берсе тәлім ақылдының.

Адамға бұдан артық не айтуға болады?! Бұрын да, қазір де сөз тыңдап, сөзді ұғатын адамдар жетіспей жатады. Абай «сөз таныр кісі болса» деп армандап еді. Қазір жұрт айта жағын айтып қалатын Абай, Шәкәрім, Ғұмар Қараш сияқты зиялылар болса екен деп армандайтын болды.

Ғұмар Қараш туралы, ойшылдың әркімге де әр кезде де рухани азық болар өлеңдері мен қара сөздері туралы еліміздің түкпір-түкпірінде, мектепте, оқу орындарында, баспасөз бетінде айтылуы керек, тиянақты талданып зерттелуі керек. Ғұмар Қараш та – басқа да қазақ даналары сияқты – бәріміздің өмірлік серігіміз, ақылшымыз болуға әбден лайық.

РЕЗЮМЕ

В статье всесторонне анализируется философский и воспитательный смысл стихотворений и прозы выдающегося казахского поэта, просветителя и мыслителя Гумара Караша.

RESUME

The article analyzes the philosophical and educational significance of poems and prose of the outstanding Kazakh poet, educator and philosopher Gumar Karash.